

1980-talets robusta charm

Stenstaden har verkligen fått en renässans, och det arbetas hårt för att miljonprogrammet i förorterna ska tas tillvara – men hur är det med 1980-talets flerbostadshus? *Maria Lorentzi*, länsombud och antikvarie på Stockholms stadsmuseum har tittat närmre på sitt eget bostadsområde och hittat influenser och kvaliteter som vi kanske inte ens bygger idag!

DE STORA FLERBOSTADSHUSEN i Brf Hamnkaptenen och Brf Hamnvakten i Norra Hammarbyhamnen i Stockholm är omtyckta av de boende. Området, som uppfördes av HSB runt 1980, ligger i ett lugnt parkområde invid Hammarbykanalen, men ändå nära Södermalms äldre och livligare stenstad. Husen och miljön har många praktiska funktioner och kvalitéer som är lätta att ta till sig. Stora gröna gårdar, grönstråk och parker, bilfria gångvägar, rymliga entréer och stora hissar, öppna planlösningar med fönster åt minst två håll, stora balkonger och välplanerade kök. De estetiska kvaliteterna kräver mer för att upptäckas, men de finns!

Byggnaderna kan kanske inte kallas vackra, men de har en robust charm och är utformade efter ett konsekvent estetiskt program. Fasadernas puts är färgsatt med en variation av varma, ganska kulörsvaga färger. Spritputsen får liv med hjälp av kontrasterande slätputsade ytor och linjer. Bottenvåningar och portiker är dekorerade med klinkerplattor i band och mönster med olika kulörer för olika husvolymen, vilket förts med till entréer och trapphus. Entréernas

FOTO MARIA LORENTZI

Dekorlustan får en renässans under 1980-talet, både på fasader och i trapphus. Terrazzo på golvet, höganäsklinker på väggar och fabriksgjorda schablonmålningar i taket.

FOTO MARIA LORENTZI

Skyddade, stora gårdar ger plats för lek och ljus till de genomgående lägenheterna. Området planerades med ett tydligt barnperspektiv med förskolor på nästan varje gård, som också försågs med lekplatser, förvaringsbodar och öppna lusthus.

FOTO MARIA LORENTZI

Olika färgteman på varje gård. Här gröna kulörer på både fasad och i trapphus. Portiker leder till gårdarna, precis som i 1920-talets storgårdsarkitektur.

FOTO MARIA LORENTZI

Tidstypiska brunröda fönsterbågar ger karaktär åt fönsteröppningarna, men vissa tycker att de är fula och mörka. Bakom fönstret en stor, till hälften indragen balkong med ett praktiskt förråd.

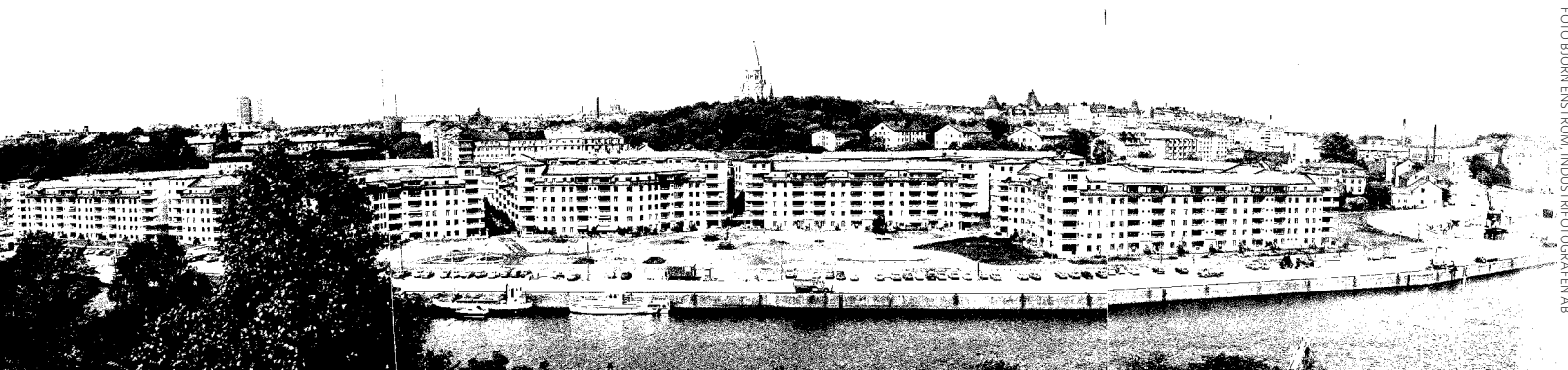

FOTO BJÖRN ENSTRÖM, INDUSTRIFOTOGRAFIEN AB

Området är helt nybyggt och exploateringen av Hammarby sjös hamnområde inledd! Till skillnad från den senare bebyggelsen längs hamnen lämnas här gott om plats mellan hus och kaj för park och grönskråk. Bild från HSBs arkiv.

tak är dekormålade medan golven är belagda med terrazzo i matchande färger.

Yttertaken är klädda med grön plåt som står fint mot de hudtonade fasadkulörerna. Huskropparna är mjukt formade runt fem stora gårdar, med olika våningshöjder beroende på läge. Vissa gångstråk och öppningar markeras med uppskjutande trubbiga torn. De många burspråken och den indragna översta våningen ger rytm åt fasaderna. Fönstersnickerierna är färgsatta i brunröda eller orangeröda färger, olika på olika husvolymer. Ytterdörrarna är alla tillverkade i aluminum, eloxerad i en bronsaktig kulör som passar färgsättningen i övrigt.

FÖR FÄRGSÄTTNING OCH DEKOR av både fasader och trapphus stod Elvy Engelbrektson, i samverkan med konstnären Angela Utbult. Elvy Engelbrektson var anställd som färgarkitekt på Stockholms stadsbyggnadskontor mellan 1973 och 1993, och var därefter verksam i Malmö. Hon har tagit fram färgprogram för båda städerna. Bland hennes många färgsättningar finns bl a Kista från 1970-talets mitt och Gallerian i Stockholm, även då i samverkan med Angela Utbult.

Elvy Engelbrektson var en av dem som under 1970-talet arbetade hårt för att återta kunskapen om Stockholms färgsättning i äldre tider, genom att bokstavligen skrapa sig ned till källorna genom färgundersökningar på fasaderna. Historiska kulörer, framförallt gula och

De varierade våningshöjderna, burspråken, de indragna vindsvåningarna, de mjuka fasadkulörerna och dekoren uttrycker en tydlig vilja att åstadkomma mer varierad och dekorerad arkitektur än tidigare.

gulröda ockror och järnvitriolfärgade kulörer, blev mycket populära under 1970-talet. För att sätta en modern, egen prägel på det nya området i Norra Hammarbyhamnen valde Elvy Engelbrektson en brunrosa färgskala istället, precis som i Kista. I Norra Hammarbyhamnen ville hon också bryta mot de mörkare och mer kulörstarka färgsättningar som var vanliga genom att göra fasaderna riktigt ljusa.

Det är delvis svårt att uppfatta ljusheten idag eftersom fasaderna är så smutsiga. Den sprutmålade spritputsen har just den negativa egenskapen att den binder smuts. Elvy Engelbrekts sons tanke var att putsen skulle handslås, men så blev det alltså inte. Fönstersnickeriernas röda kulörer har sin förebild i den traditionella kulören engelskt rött. Klinkerdekoren på husen är inspirerad av jugendtidens dekorlust, kanske särskilt centraleuropeisk jugend. Lägenheternas färgskala i fasta inventarier och tillval stod inte

Elvy Engelbrektson för, men hon hade möjlighet att komma med förslag, t ex att färgerna skulle vara ljusa och inte vassa.

HUSENS ARKITEKT var György Korodi, anställd på HSB:s eget arkitektkontor, planarkitekter var Aleksander Wolodarski och Dag Åberg på Stockholms stadsbyggnadskontor.

I boken »Så byggdes husen 1880–2000« finns byggnaderna med som tidstypiska exempel. Vid mitten av 1970-talet kom en reaktion mot rekordarens enahanda hus och utemiljöer, ofta med plansprängd mark och prefabricerade byggnadselement som gav husen samma utformning oavsett plats. Under 1970-talets andra hälft minskade samhället nyproduktionstakten och byggandet tilläts ta längre tid.

Byggnaderna i Hammarbyhamnen platsbyggdes som bokhyllekonstruktioner, med gjuten betong i bjälklagen, lättbetongblock i ytterväggarna och med få förtillverkade byggnadselement. Lättbetongblocken gjorde det lätt att mura de fasade burspråken och var ett bra underlag för puts med variation i struktur och kulör. De varierade våningshöjderna, burspråken, de indragna vindsvåningarna, de mjuka fasadkulörerna och dekoren uttrycker en tydlig vilja att åstadkomma mer varierad och dekorerad arkitektur än tidigare. Signum för tiden var även de stora, delvis utskjutande balkongerna som bidrar till fasadernas variation.

BYGGNADERNA PLACERADES också mer organiskt runt skyddade stora gårdar, ett byggnadssätt som känns igen från 1920-talets storgårdskvarter. En inspirationskälla var det fina Blecktornsområdet från 1920-talet som ligger på en höjd strax ovanför. 1920-talets planideal hade den medeltida staden som förebild och eftersträvade en varierad stadsbild med vindlande gator, höjdskillnader och platsbildningar. Man ville också skapa skyddade utemiljöer med lummiga storgårdar.

Dessa tankar var i sin tur en direkt reaktion mot 1800-talets stadsplanestruktur med rutnätskvarter, raka gator och boulevarder med stora och monumentala platser men små, mörka och torftiga innergårdar. Under 1930-talet började man bygga lamellhus och några årtionden senare skivhus utan egna gårdar, ett byggnadssätt som fick stort genomslag under rekordåren, även i Stockholms innerstad. Planstrukturen i Hammarbyhamnen är en längtan tillbaka till 1920-talet med intimare rum, bort från glest placerade lameller och skivhus.

I EN SAMTIDA INTERVJU sade en chef på saneringsbyrån på Stadsbyggnadskontoret i Stockholm: »Det vi uppfattar som fint i innerstaden är de slutna kvarteren med det hårdgjorda allmänna gaturummet på ena sidan och det gemensamma gårdsrummet i det inre. Vi ville ta tillvara det man kommit fram till på tjugotalet. Storgårdskvarteren var en fulländad lösning som man sedan på trettioalet bröt med för att egentligen ta några steg bakåt. I de ombyggda innerstadskvarteren har vi arbetat fram en serie av kvalitéer byggda på denna utgångspunkt.«

I NORRA HAMMARBYHAMNEN känns 20-talets planideal nära men en skillnad är att husen här är högre och gårdarna känns lite trängre och mörkare. Å andra sidan är 1920-talets lägenheter oftare mindre och enkelsidiga med mörkare bostadsrum än de genomgående, stora lägenheterna i Hammarbyhamnen. Takhöjden är också bra för tiden, 2,5 meter, vilket bidrar till att bostäderna känns ljusa och luftiga.

När husen i Brf Hamnkaptenen och Hamnvakten planerades pågick en livlig diskussion bland planerare, byggherrar och arkitekter om huruvida varierade byggnadsformer skulle ge sämre lägenheter än i de rätvinkliga husformerna. HSB uttryckte också viss tveksamhet till att inte ge alla lägenheter samma fina vy över vattenet. Från början hade man nämligen planerat likformiga byggnadsvolymer i en kamform för att göra alla lägenheter jämbördiga i fråga om planlösningar och utsikt. HSB:s projekteringsledare för området säger i en intervju: »Vissa lägenheter får dåliga värden enligt God Bostad. Vi är kanske inte vana att offra detta men vi har inget emot att tumma på bestämmelserna om man vinner något annat i stället.«

ETT ARV FRÅN 1930-TALET och rekordåren som man däremot tog med sig var idealet att skapa fina grönytor och parker även runt ny bebyggelse. I 1930-talets bostadsområden ansågs de offentliga grönytorerna fylla en viktig demokratisk funktion i det samhälle man byggde. Parker och lekplatser skulle kunna användas av alla och för många olika aktiviteter. Barnens behov lyftes också fram. Det arvet är tydligt även i Norra Hammarbyhamnens 1980-talsbebyggelse.

Den uppskattade utemiljön är väl genomtänkt och beskriven i den detaljplan som togs fram för området. Tidens anda, omsorg om människorna eller förmynderi beroende på vem man frågar, är tydlig. Kommunen använde sitt planmonopol för att skapa sin vision av god bostadsmiljö och viktiga samhällsfunktioner. Även om en viss individualisering av planlösningar och läge börjar anas är det tydligt att det gemensamma, det som kan utnyttjas av alla i husen, eller av allmänheten, fick stort utrymme.

Planen är stor, den omfattar inte bara de hus som beskrivs här, utan också den intilliggande Blecktornsparken, ett bostadshotell för pensionärer, två torg, ett parkeringshus med föreningslokaler, ett parkstråk och den intilliggande kajen. I bostadshotellet skulle finnas vårdcentral och lokaler för försäkringskassan. I flerfamiljshusen bestämdes att inte mindre än

FOTO MARIA LORENZINI

Vi bor på glassen, mamma! Barnperspektiv igen. Kanske ett framtida fyndobjekt i byggnadsvårdsbutiken?

fem barnstugor skulle inrymmas, med lekplatser på gårdarna. I husen gav man också plats för gemensamhetslokaler, som idag nyttjas som t ex träningslokaler, sy- och vävstugor, verkstäder med mera. Givetvis finns också rymliga och välutrustade tvättstugor.

Man betonade också vikten av en omsorgsfull detaljutformning ifråga om markbeläggning och belysning i parker, gångstråk och allmänna ytor. Den park och det gångstråk som anlades närmast Hammarbykanalen, Vintertullsparken, höjdes en halv meter över marknivån på kajen och avgränsades med en mur och med buskplanteringar bl a av omsorg om barnen. I planprogrammet står att det var viktigt att anordningar gjordes i parken för att fånga barnens intresse, till exempel en vattenlek, så att de inte skulle lockas att ge sig ut på kajen och kanske ramla i kanalen.

NÄR 1980-TALSHUSEN UPPFÖRDES tänkte man sig att Stockholms innerstad höll på att byggas färdigt. Det var alltså innan den stora »waterfront-rörelsen« drog igång med avsevärt större byggprojekt på gamla hamn- och industriområden i Stockholm. Denna bebyggelse som under 1990-talet och 2000-talet har uppförts i Norra och Södra Hammarbyhamnen genomsyras av andra ideal med en starkare koppling till 1800-talets tätare

FOTO MARIA LORENTZI

Antagligen kommer byggnadsvården att behöva utveckla metoder även för vård av just aluminium framöver.

rutnätsplaner och mer hårdgjorda ytor. Många lägenheter har kontakt med vattnet men de ligger tätare inpå kajen, utan utrymme för parkstråk. Det finns stora gröna gårdar, men de gröna ytorna för allmänheten är färre och mindre.

DE TVÅ BOSTADSRÄTTSFÖRENINGAR som äger husen har vårdat dem väl. Fönstren är nyligen om målade i ursprungliga kulörer och gårdarnas utemiljöer har renoverats eller utvecklats i linje med deras ursprungliga utformning. Takplåt som kompletterats eller lagats är grönfärgad och senare års takbryggor är grå, inte svarta, vilket är positivt för helhetsintrycket. Fasaderna är ännu inte renoverade och spritputsen har samlat en hel del smuts vilket förstärker det lite tunga och alldagliga utseendet, men putsen verkar vara i gott skick. Förhoppningsvis behåller man de ursprungliga fasadfärgerna och variationen av spritputs och slätputs vid framtida renoveringar.

För ett antal år sedan kompletterades vissa trapplopp och vilplan med samma klinkers som den ursprungliga. De dekormålade taken i entréerna verkar vara i fint skick. Entréernas terrazzogolv är intakta, de har slipats om och ytbehandlats. Terrazzogolv, både äldre och nyare, blir ofta riktigt fina vid omslipning och går att ytbehandla för olika grad av blankhet.

Entréernas aluminiumpartier är väldigt slitstarka men åldras inte alltid med värdighet eftersom hack och repor inte går att renovera bort som på trädörrar. Men här är det ju ursprungliga aluminiumdörrar vi talar om och på sikt kommer vi antagligen att omvärdera den negativa syn som ofta finns på aluminiumpartier idag. Antagligen kommer byggnadsvården att behöva utveckla metoder även för vård av just aluminium framöver.

År 1986 kom de första bygglovsansökningarna för att glasa in balkonger. Idag är ett stort

Brunrosa kulörer i variation och röda fönster som är tänkta att referera till den traditionella kulören engelskt rött. Tidstypiska burspråk med syfte att skapa variation i fasaduttrycket som tar upp förra sekelskiftets uttryck. Tillbakablickar som reaktion mot rekordårens mer ensartade skiv- och lamellhusbebyggelse.

antal balkonger glasade. Eftersom balkongerna är så stora skapar det verkligen ett extra rum. Inglasningarna är negativa ur ett estetiskt perspektiv men detta är å andra sidan hus som tål en del förändringar eftersom de har ett så robust utseende. Balkongernas ursprungliga sinuskor-rugerade plåt och kraftiga stolpar och överlig-gare i aluminium fungerar dessutom hyfsat med inglasningarnas aluminiumlister.

Invändigt har många tröttnat på plastmat-torna och lagt in trägolv eller klinkers. Den fina ursprungliga parketten i vardagsrummen, lagd på sand, är däremot oftast kvar.

LÄGENHETERNAS ÖPPNA PLANLÖSNINGAR känns fortfarande moderna. De invändigt rödbrunlaserade fönstersnickerierna ger karaktär åt fönsteröppningarna men en hel del har målats vita eftersom många tycker att det bruna är fult. Vita fönstersnickerier ger ju också bättre ljusreflektion och därmed ljusare lägenheter.

Många kök gick ursprungligen i samma kulörskala som fasaderna – till exempel ljust beige tapeter med bruna blommor, kaffelattefärgade sprutlackerade luckor med bruna metallhandtag, mörkbruna träimiterande bänkar och brun plastmatta i korkimitation och två vita lampglaskupor i taket. Gärna med matchande randig tapet i matrummet med ränder i brunt, rött och blått. Kökens material hade överlag hög kvalitet och en hel del kök verkar fortfarande vara ganska ursprungliga. Allteftersom åren går renoveras förstås fler och fler. Kökens planering, med köks-»halvö« bevaras oftast, kanske även de ganska rejäla stommarna från Marbodal, medan de laminerade och sprutlackade luckorna vanligen ersätts av luckor med mer exklusiv känsla, till exempel i ek. Köksbänkarnas skivor, med träimiterande mörk plastlaminat är mycket hållbara men byts ändå ofta vid renoveringar eftersom de känns just »plastiga«.

VILL MAN VARA MODERN byggnadsvårdare i dessa 1980-talshus gör den rätt höga kvalitén att man kanske skulle kunna nöja sig med att bara byta vitvaror. Men ännu är det nog inte många

FOTO MARIA LORENTZI

Lägenheterna har öppna planlösningar och välplanerade kök som uppskattas av många boende. Till höger det obligatoriska burspråket som ofta passar som matplats.

Ännu är det nog inte många som har en renodlat antikvarisk inställning till 1980-talshusen, särskilt inte interiörerna, eftersom de inte påverkas av bygglovsrestriktioner.

som har en renodlat antikvarisk inställning till 1980-talshusen, särskilt inte interiörerna, eftersom de inte påverkas av bygglovsrestriktioner. Även jag själv, som bor i ett av husen, har renoverat bort en del av originalmaterial och originalutformning i köket för att sätta en mer personlig och modern prägel på det. Men planlösningen, köksstommarna och köksluckorna, takarmaturerna och en färgskala i ljust rödbrunt finns kvar. Ifråga om köksluckorna är det nog

många som tror att moderna laminerade luckor är omöjliga att renovera, men undertecknad kan skriva under på att så inte är fallet. För den som vill bevara så kan lackeringsföretagen slipa och spackla även uppluckrade och uppsvällda hörn och sedan lackera luckorna så att de ser ut som nya! ■

Maria Lorentzi är länsombud i Stockholms län och byggnadsantikvarie vid Stockholms stadsmuseum. maria.lorentzi@stockholm.se

LÄS MER

Färgplanering av stadsmiljöer, artikel av Elvy Engelbrektsen i *Byggnadskultur* nr 2/1999 (finns på hemsidan)
Så byggdes husen 1880-2000 av Cecilia Björk, Per Kallstenius och Laila Reppen
Tidskriften *Arkitektur*, nr 1 1978